

Az aktív állampolgárság kutatásának módszertani kérdései

1. BEVEZETÉS

A részvételi (aktív) demokrácia működési feltétele, hogy legyenek a társadalomban olyan állampolgárok, akik aktívan részt vesznek az őket érintő társadalmi, gazdasági ügyekben, és ezáltal aktív formálói lesznek a demokratikus folyamatoknak. Fontos kérdés, hogy kik is egyáltalán az aktív állampolgárok és mit csinálnak? Továbbá, hogy milyen formában mérhető az aktivitásuk és tevékenységük eredménye? A részvételi demokrácia kutatásával 2005 után kezdtem el foglalkozni, a 2010-ben megvédett disszertációm témája a civil szervezetek helyi fejlesztésben betöltött szerepe volt. A kutatás továbbgondolása jelentette a 2017-es habilitációm kérdéskörét, a társadalmi részvételt és felelősségvállalást kapcsoltam össze az állampolgárok és civil szervezetek esetében (a kutatási eredmények egy kolléganőmmel közös monográfiában jelentek meg 2016-ban²). A részvételi témakörének elmélyítését az aktív állampolgárság koncepciójának kutatása jelenti 2016 óta az Új Nemzeti Kiválóság Programok (2016/17 és 2017/18) keretében.

A tanulmány első felében röviden ismertetem a kutatásom céljait, és bemutatom az aktív állampolgárság fogalmát. Az aktív állampolgárság kérdésköre összetett, így kutatni is sokféleképpen lehet többféle módszertannal. A 4. fejezetben bemutatom az általam folytatott kutatások módszertanát, mely egy komplex rendszert alkotva lehetnek alkalmasak arra, hogy egy-egy település aktivitását, azok jellemzőit megmutassák. A tanulmány végén az állampolgári interjú kutatás néhány eredményét ismertetem.

2. A KUTATÁS CÉLJA

Az első kutatási időszak fő kutatási feladata az aktív állampolgárság fogalmi rendszerének meghatározása, az aktív állampolgárok tevékenységi formáinak azonosítása, illetve az aktivitáshoz szükséges kompetenciák feltérképezése volt. A kutatási kérdések megválaszolása szakirodalmi elemzéssel és kérdőíves kutatással történt. A második kutatási időszakra az alábbi kérdéseket fogalmaztam meg:

[1] SZE Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Gazdasági Elemzések Tanszék, egyetemi docens, tudományszervezési dékánhelyettes.

[2] NÁRAI MÁRTA – REISINGER ADRIENN: *Társadalmi felelősségvállalás és részvétel*, 2016, Dialog Campus Kiadó, Pécs–Budapest.

- Mitől válik egy állampolgár aktívvá? Milyen feltételeknek kell megvalósulnia hozzá? Melyek a motiváció? Melyek az aktivitás előnyei és hátrányai?
- Milyen módon találja meg egy civil szervezet az aktív állampolgárokat (akik potenciális tagok, önkéntesek, adományozók, SZJA 1% felajánlók stb. lesznek)? Milyen módon kommunikál környezetével a cél érdekében?

A téma kutatása során egyrészt a szakirodalmi források feldolgozása és a korábbi kutatások megismerése áll(t), másrészt egy konkrét város, Győr esetében vizsgálni a témát többféle szempontból.

3. FOGALMI MEGHATÁROZÁS

A kutatás első szakaszának feladata volt az aktív állampolgárság fogalmának meghatározása, amit több publikációban meg is tettem többféle megközelítésből, azonban úgy gondolom, hogy jelen tanulmány is úgy teljes, ha röviden is, de vázoló, hogy ki is valójában az aktív állampolgár. Az aktív állampolgárság egyik legelőször idézett meghatározása Hoskinstól származik: „Részvétel a civil társadalomban, a közösségi- és politikai életben, a kölcsönös tisztelet és erőszakmentesség jegyében, az emberi jogokkal és a demokráciával összhangban.”³ A koncepció lényege, hogy olyan állampolgárokról beszélünk, akik a társadalmi, politikai élet több területén is tesznek azért, hogy egy olyan társadalomban élhessünk, mely élhető, fejlődést elősegítő és inspiráló. Hozzáteszem, hogy az aktivitás nemcsak néhányak kiváltsága kell, hogy legyen, a jól működő aktív demokráciában minden állampolgár hozzájárul valamilyen módon a folyamatokhoz. Kutatásom során az alábbi módon fogalmaztam meg az aktív állampolgárság lényegét: Értelmezésemben az az aktív állampolgár, aki a hétköznapi tevékenységei során érdeklődést mutat a szűk családi, baráti körén túl más emberek, közösségek, társadalmi és gazdasági folyamatok iránt és valamilyen formában cselekszik is egy szebb és jobb társadalomért akár úgy, hogy többféle tevékenységet folytat, akár úgy, hogy „csak” néhány területen aktív, de ott rendszeresen (pl. hetente, havonta).

Az, hogy ez a tevékenység pontosan mit jelent a gyakorlatban, nincs egységes útmutatás, a témát érintő szakirodalmak és kutatások sokféle módon, különböző csoportosítási szempontokat figyelembe véve mutatják be az aktivitási területeket.

[3] HOSKINS, BRYONY: *“A Framework for the Creation of Indicators on Active Citizenship and Education and Training for Active Citizenship.”*, 2006, Ispra: Joint Research Centre. – idézi: GÁTI ANNAMÁRIA: *„Alattvalók vagy polgárok lesznek?” A fiatalok aktív állampolgársági készségei Magyarországon nemzetközi összehasonlításban*, 2010, TÁRKI, Budapest, 8. o., <http://www.tarki-tudok.hu>, 2016. december 1.

A kutatásom során az alábbi szempontokat vettem figyelembe:

- A kutatás első szakaszában 33 tevékenységet azonosítottam.⁴
- A tevékenységeket két dimenzió mentén csoportosítottam: informális és formális tevékenységek; közösségi⁵ és egyéni aktivitások.⁶
- A fenti két dimenzió túl a tevékenységek szerepét továbbgondolva csoportosítottam az alapján is, hogy mennyire szempont az adott tevékenységnél, hogy az állampolgár elhagyja otthonát.⁷ Úgy gondolom, hogy egy más minőségű aktivitást jelent az, ha ki kell mozdulni a lakásból, ebben az esetben jobban tud érvényesülni a közösségi jelleg is (lásd 1. táblázat).
- További szempontok lehetnek: a tevékenységeket az alapján is lehet csoportosítani, hogy milyen mértékben kötődnek a politikai (large-scale democracy) és milyen mértékben a helyi kezdeményezésekhez, a mindennapi élet jobbításának gondolatához (small-scale democracy):⁸

[4] REISINGER ADRIENN: Az aktív állampolgárság – fogalmi rendszer és kutatási koncepció, in *Új Nemzeti Kiválóság Program 2016/17 Tanulmánykötet*, 2017, Széchenyi István Egyetem, Győr, 138–148. o.

[5] A közösségi aktivitások néhány jellegzetes megjelenési formáiról lásd: D'AMBROSI, LUCIA: Relations and organizational forms of active citizenship, in *European Scientific Journal*, 2014/32. no., 54–62. o.

[6] REISINGER ADRIENN – KOVÁCS NORBERT: Az aktív állampolgárok tevékenységi formái, in REISINGER ADRIEN – BUICS LÁSZLÓ (szerk.): „Sport – Gazdaság – Turizmus”, *Kautz Gyula Emlékkonferencia 2017. június 8. elektronikus formában megjelenő kötete*, 2018, Széchenyi István Egyetem, Győr.

[7] REISINGER, ADRIENN: What does an active citizen do and how does become active? Theoretical and empirical findings, in *Tér–Gazdaság–Ember*, 2017/4. no. Megjelenés alatt.

[8] ANDERSEN, JØRGEN GOUL – ROSSTEUTSCHER, SIGRID: Small-scale democracy. Citizen power in the domains of everyday life, in VAN DETH, JAN W. – MONTERO, JOSÉ RAMON – WESTHOLM, ANDERS (eds.): *Citizenship and Involvement in European Democracies. A comparative analysis*, 2007, Routledge, 221–254. o., BEE, CRISTIANO: *Active citizenship in Europe. Practices and Demand in the EU, Italy, Turkey and the UK*, 2017, Palgrave Macmillan.

1. táblázat: Az aktív állampolgárok tevékenységi formái

Aktivitások, melyek otthonról is végezhetők	Otthonról nem végezhető aktivitások
adományozás civil szervezetnek	adományozás civil szervezetnek
adományozás egy jó ügynek	adományozás egy jó ügynek
önkéntes tevékenység nem civil szervezetben	civil szervezet tagjának lenni
SZJA 1% felajánlás civil szervezetnek	civil szervezet vezetőjének lenni
blog írása	civil szervezetnél dolgozni
csatlakozás internetes közösséghez	önkéntes tevékenység civil és nem civil szervezetben
levél írása képviselőnek	szemétszedési akcióban való részvétel
online fórumokon való jelenlét és hozzászólás tartalmakhoz	véradás
egészségtudatos táplálkozás	képviselői fogadó órára elmenni
a helyi, országos és nemzetközi folyamatok figyelemmel kísérése	közmeghallgatáson vagy lakossági fórumon való részvétel
helyi és országos médiában tájékozódás	közmeghallgatáson vagy lakossági fórumon felszólalás
	önfejlesztő tréningeken való részvétel
	petíció aláírása
	tiltakozáson való részvétel
	vállalkozási tevékenység
	aláírásgyűjtés szervezése
	népszavazás
	szavazás EU-s választáson
	szavazás helyi és országos választáson

Forrás: Reisinger 2017. alapján.⁹

4. AZ AKTÍV ÁLLAMPOLGÁRSÁG KUTATÁSÁNAK MÓDSZEREI

Mivel az aktív állampolgárság koncepció széles körűen értelmezett, így az azzal kapcsolatos kutatások is különböző irányúak lehetnek. Fontos kérdés, hogy azt szeretnénk-e vizsgálni, hogy az állampolgárok milyen aktívak, vagy ezen túlmenően az aktivitás jellemzőit, az azokkal kapcsolatos attitűdöket, jellemzőeket is vizsgálni szeretnénk. Továbbá fontos a területi aspektus is: egy konkrét települést szeretnénk vizsgálni vagy országos, vagy akár több országra kiterjedő kutatást tervezünk.

[9] REISINGER: i.m.

Amennyiben arra vagyunk kíváncsiak, hogy az állampolgárok mennyire aktívak, ennek vizsgálatát megtehetjük kétféleképpen:

- közvetlenül: az állampolgárokat megkérdezzük arról, hogy mennyire tartják magukat aktívnak,
- közvetetten: a végzett tevékenységek alapján kerül meghatározásra az aktivitás mértéke.

Az elmúlt kb. két évtizedben több olyan kutatás is zajlott, melynek adatbázisa alkalmas volt arra, hogy abból közvetett módon lehessen az emberek aktivitására és azok jellemzőire következtetni.¹⁰ Ezek a kutatások jellemzően több országot átfogó nagy volumenű, főként szociológiai jellegű felmérések voltak, melyek több kérdése érintette az aktív állampolgárság témáját valamilyen formában, melyek alapján a kutatók többféle indikátort, mutatót alkottak meg. A két legismertebb ezek közül: ACCI=Active Citizenship Composite Indicator – aktív állampolgárság összetett indikátor;¹¹ CCCI Civic Competence Composite Indicator – Állampolgári kompetencia összetett indikátor.¹²

A két éves kutatásom során céloim összetett volt: vizsgálni az aktivitást közvetlen és közvetett módon; vizsgálni az aktivitással kapcsolatos attitűdöket, véleményeket, jellemzőket mind kvantitatív, mind kvalitatív módon. Céloim a helyi aktivitás mérés komplex módszerének kidolgozása volt, egy konkrét település, Győr esetében. A módszerek alkalmasak lehetnek más települések vizsgálatára is, így összehasonlíthatóvá válhatnak települések, térségek az aktivitás szempontjából. Az alábbi módszertan mentén végeztem/végzem¹³ a kutatást:

- kérdőíves kutatás állampolgárok körében,
- mélyinterjú állampolgárok körében,
- fókuszcsoporthoz interjú a fiatal 18–25 éves generáció körében,
- mélyinterjú civil szervezetek körében,
- szakértői interjúk.

A kérdőíves kutatás¹⁴ 2017 tavaszán a kutatás első szakaszában zajlott. 254 győri állampolgár töltötte ki az on-line és off-line kérdőívet. A minta nem tekinthető reprezentatívnak, így kutatási eredményeimet a megkérdezettekre vonatkozóan tudtam megfogalmazni. A kérdőív alapján az alábbi kérdésekre tudtam válaszolni:¹⁵

[10] Pl. European Social Survey (ESS); European Values Study (EVS); International Social Survey Programme (ISSP); International Civics and Citizenship Education Study (ICCS) stb.

[11] HOSKINS, BRYONY – VILLALBA, ERNESTO: *Measuring active citizenship in Europe*, 2006, European Commission.

[12] HOSKINS, BRYONY – BARBER, CAROLYN: *Measuring Civic Competence in Europe*, 2008, European Commission.

[13] A tanulmány írásának időpontjában még zajlik a kutatás.

[14] A kérdőív teljes egészében az aktív állampolgárság témakört érintette.

[15] Az eredmények az alábbi tanulmányokban jelentek/jelennek meg: REISINGER – KOVÁCS: i. m., REISINGER ADRIENN – NÁRAI MÁRTA: Az állampolgári aktivitás mérésének módjai, in *Civil Szemle*, 2017, megjelenés alatt, REISINGER, ADRIENN – KOVÁCS NORBERT: *Active citizenship and*

- A megkérdezettek szerint mit jelent az aktív állampolgár fogalma?
- A megkérdezettek szerint milyen tevékenységeket jelent az aktivitás?
- Adott tevékenységi lista alapján:¹⁶
 - Melyek fontosak?
 - Melyeket végeztek már korábban és konkrétan az előző évben?
 - Mely tevékenységek végzésére érzik úgy a megkérdezettek, hogy képesek lesznek rá a jövőben?
 - Mely tevékenységek végzését tervezik a megkérdezettek a jövőben?
- Honnan lehet elsajátítani az aktivitás kompetenciáit?
- Milyen mértékű aktivitás jellemzi most és fogja jellemezni Magyarországot, Győrt és a válaszadót?¹⁷

2017 októberében mélyinterjúkat készítettem 15 győri állampolgár körében. Az interjúk célja az volt, hogy a kérdőíves kutatást kiegészítsék, elmélyítsék és az aktivitás mértékén túl annak jellemzőire és motivációira is választ adjanak. Az interjúalanyok kiválasztásának módja a következő elven alapult: olyan állampolgárokat kerestem elsőként az ismeretségi körömben, akiről tudtam, hogy több területen is aktívak, ezenkívül megkértem őket, hogy ajánljanak olyan embereket az ő ismeretségi körükből, akiről tudják, hogy többféle területen aktívak és hajlandók is az interjúkérdések megválaszolására. Tizenegy nővel és négy férfival készítettem interjút, a többségük 30 és 45 év közötti volt. Tizenkettő interjúalanyomnak van egyetemi diplomája. A diplomások magas száma tudatos döntés volt, korábbi kutatásaim és a 2017-es tavaszi kérdőíves felmérés során is azt tapasztaltam, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezőkre nagyobb arányban jellemző az aktivitás. A következő fejezetben a teljesség igénye nélkül bemutatok néhány eredményt.

A fókuszcsoportos interjú 2018. április során fogom lebonyolítani, így azok eredményeit a tanulmány írásának időpontjában még nem tudom bemutatni. A fókuszcsoportos interjú felsőoktatásban, gazdasági képzésben tanuló 18 és 25 év közötti hallgatók körében tervezem megvalósítani. Az interjú célja, hogy megtudjam, hogy a fiatal generáció mit gondol egyáltalán az aktív állampolgár fogalmáról, szerintük milyen tevékenységeket folytatnak az aktív emberek, és mi jellemző a fókuszcsoport résztvevőire, továbbá mi a véleményük az aktivitás jelentőségéről?

A civil szervezetek körében zajló interjúk célja, hogy megtudjam, hogy a szervezetek hogyan kommunikálnak az aktív állampolgárokkal: a tagokkal, önkéntesekkel, adományozókkal, egyéb formában támogatókkal. Egyrészt fontos szempont, hogyan találják meg a potenciális aktív embereket, hogyan szólítják meg őket, másrészt, ha már a szervezettel kapcsolatban állnak, hogy kommunikálnak

civic competences – in a Hungarian urban centre in north-western Transdanubia, 2018, megjelenés alatt.

[16] Ez alapján közvetetten tudtam az aktivitás mértékére következtetni.

[17] Az aktivitás mérésének közvetlen módja.

feljük, hogy minél tovább támogatók, önkéntesek stb. legyenek a szervezetnél. Ez a témakör egyrészt érinti a szervezeti kommunikációt, másrészt a menedzsment területét. Az interjúk a tanulmány írásának időpontjában még zajlanak, várhatóan 2018. május közepéig.

A civil szervezetek fennmaradásának egyik feltétele, hogy megtalálják és meg is tudják tartani azokat az állampolgárokat, akik valamilyen formában segíteni tudják a szervezet munkáját. Éppen ezért a téma vizsgálata fontos a szervezetek oldaláról, de egyben az állampolgároknak is releváns információkat tud nyújtani arról, hogy milyen formában kommunikálnak velük jellemzően a szervezetek, hogyan szólítják meg őket, így az emberek is „képbe kerülnek” azzal kapcsolatban, hogyan tudnak ők nyitni a szervezetek felé, ha szeretnék támogatni, segíteni őket akár anyagi vagy szakmai hozzájárulással. Az interjúk tapasztalatait egy jó gyakorlatok típusú tanulmányban fogom megosztani, mellyel célom, hogy a civil szervezeteknek egyfajta útmutatót adjak át arra vonatkozóan, hogy milyen módjai lehetnek az aktív állampolgárokkal való kommunikációnak.¹⁸

Két gyakorlati szakemberrel készült szakértői interjú 2017. március–áprilisban a téma szakmai, de egyben gyakorlati megközelítése céljából. Az érintett témák az alábbiak voltak: aktív állampolgárság meghatározása, az aktív állampolgár tevékenységi formái, az aktív állampolgárság tanulási színterei, hazánk aktivitásának szintje. A két interjú természetesen nem nyújtott teljes körű képet a témáról, de kiegészítették, színesítették a saját eredményeimet.

A fentiek alapján látható, hogy a kétéves kutatás komplex módon közelítette/közelíti meg Győr város állampolgári aktivitásának kérdéskörét. A kérdőíves felmérés alkalmas arra, hogy kvantitatív módon tudjam a témát vizsgálni, az eredmények elmélyítésére pedig fókuszcsoportos interjúk szolgálnak. A bemutatott módszertan alapján más településeken is lebonyolítható hasonló kutatás és természetesen akár bővíthető a területi kör is, akár külföldi állampolgárok megkérdezésével vagy a tevékenységi kör további bővítésével.

5. AZ ÁLLAMPOLGÁRI INTERJÚK NÉHÁNY EREDMÉNYE

A kérdőíves kutatás arra adott lehetőséget, hogy megkérdezzem az embereket, hogy szerintük mit jelent az aktív állampolgárság, és szerintük milyen tevékenységeket végez az, aki aktív? Arra az interjúk adtak lehetőséget, hogy azt is megtudjam, hogy a megkérdezettek szerint mitől számít valaki aktívnak, mit kell ahhoz csinálnia, és milyen rendszeresen, hogy azt mondhassuk, hogy ő aktív? Itt rögtön ki is derült, hogy ez egyáltalán nem olyan egyszerű kérdés, mint aminek első hangzására tűnik. Több interjúalany kiemelte a politikai választások fontos-

[18] Természetesen a kb. 10 szervezet gyakorlata alapján nem fogok tudni teljes körű útmutatót készíteni, de arra megfelelő lesz a készülő tanulmány, hogy bemutassak olyan kommunikációs formákat, melyek akár továbbgondolva hasznosak lehetnek a civil szervezetek menedzselése szempontjából.

ságát, de hozzá is tették, hogy attól még, hogy valaki elmegy négyévente szavazni, az még nem aktivitás, csak eleget tett az alapvető állampolgári kötelességnek, az aktivitás ezen felül kezdődik. De hogyan lehet megállapítani, hogy ki az aktív? Mondhatjuk-e valakire, hogy aktív, ha pl. semmi mást nem csinál, „csak” rendszeresen, évente többször és több szervezetnek is adományoz? Vagy rendszeresen figyeli a körülötte történő eseményeket, információkat gyűjt és hozzászól online tartalmakhoz. Vagy tag egy szervezetnél, de aktívan nem tevékenykedik, néha elmegy véradásra és egy-egy közmeghallgatásra? A fentiek alapján is látható, hogy összetett kérdésről van szó.

Az interjúalanyok kiemelték, hogy akkor számít valaki aktívnak, ha az, amit csinál, azt rendszeresen teszi, és attól még, hogy valaki tag egy szervezetben, még nem válik aktívvá, csak akkor, ha tesz is valamit. Az egyik interjúalany kiemelte, hogy az aktivitás mértéke nagymértékben függ attól, hogy ki milyen élethelyzetben van, azok az emberek, akiknek nincsenek szoros családi kötelékeik, több idejük van, és nem is kell a közeli hozzátartozóknak elszámolni azzal, hogy mit csináltak szabadidejükben. Egy másik interjúalany pedig azt hangsúlyozta, hogy éppen a felsőfokú végzettség lehet az aktivitás gátja, minél többet tud valaki a világról (és a felsőfokú végzettségükre ez inkább jellemző), annál inkább meggondolja, hogy egyáltalán beleavatkozzon egy-egy folyamatba, hiszen jobban átlátja a gátló, hátráltató tényezőket is.

A kérdőíves kutatásban az aktivitás tanulásának színtereit (család, formális és informális oktatás, közösségek) tudták rangsorolni a válaszadók, az interjúk során arra is volt lehetőség, hogy további szempontok kerüljenek előtérbe. Többen kiemelték, hogy maga az élet a legjobb tanító, a hétköznapi cselekedetek, jó példák mintául szolgálhatnak az aktivitáshoz, másrészt a „learning by doing” elv is meghatározó lehet. El kell indulni az úton és menet közben, a tevékenységek végzése közben lehet a leginkább megtanulni, hogyan, milyen formában tudunk hozzájárulni környezetünk, saját életünk alakításához.

Összességében úgy gondolom, hogy nincs egy egységes recept arra, hogy ki is az aktív állampolgár, egyetértek az interjúalanyokkal, hogy a fő hangsúly azon van, hogy rendszeresen tegyen valamit az állampolgár. Ehhez annyit teszek még hozzá, hogy az is fontos, hogy a végzett tevékenységek során legyen olyan is, amelyhez közösségi jelenlét kell, otthonról is fontos tevékenységeket lehet folytatni (pl. adományozás, információk gyűjtése, internetes csoportokhoz való csatlakozás stb., részletesen lásd 1. táblázat), de többletértékű és lelkileg is felemelő tud lenni bekapcsolódni egy-egy közösség munkájába akár csak néhány alkalommal is egy évben.

6. ÖSSZEGZÉS

Tanulmányom célja az volt, hogy áttekintést adjon az ÚNKP keretében folytatott kétéves kutatásom céljáról és módszertanáról. Egy konkrét település, Győr esetében végeztem a felméréseket kvalitatív és kvantitatív módon, melyek komplex módon közelítették meg az aktivitás közvetett és közvetlen módon történő kutatását helyi szinten. Ismertettem, hogy melyek azok a kutatások, melyeket már lezártam és melyek vannak még folyamatban.

A kutatási eredményeimet meg szeretném osztani a tudományos élet szereplőivel publikációk és konferencia-előadások formájában. Számukra a téma kutatásának módszertana jelentheti az újszerűt. Ezenkívül a helyi önkormányzat számára is tartalmazhat releváns információkat az állampolgárok aktivitásáról, mely a település társadalmi életéhez, a döntés-előkészítéshez adhat útmutatást.

Összességében úgy gondolom, hogy a kutatás széles körben hasznosítható információkkal szolgálhat mind a tudomány, mind a hétköznapi élet számára.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANDERSEN, JØRGEN GOUL – ROSSTEUTSCHER, SIGRID: Small-scale democracy. Citizen power in the domains of everyday life, in VAN DETH, JAN W. – MONTERO, JOSÉ RAMON – WESTHOLM, ANDERS (eds.): *Citizenship and Involvement in European Democracies. A comparative analysis*, 2007, Routledge, 221–254. o.
- BEE, CRISTIANO: *Active citizenship in Europe. Practices and Demand in the EU, Italy, Turkey and the UK*, 2017, Palgrava Macmillan.
- D'AMBROSI, LUCIA: Relations and organizational forms of active citizenship, in *European Scientific Journal*, 2014/32. no., 54–62. o.
- GÁTI ANNAMÁRIA: „Alattvalók vagy polgárok lesznek?” *A fiatalok aktív állampolgársági készségei Magyarországon nemzetközi összehasonlításban*, 2010, TÁRKI, Budapest, <http://www.tarki-tudok.hu>, 2016. december 1.
- HOSKINS, BRYONY: “*A Framework for the Creation of Indicators on Active Citizenship and Education and Training for Active Citizenship.*” 2006, Ipsa: Joint Research Centre.
- HOSKINS, BRYONY – VILLALBA, ERNESTO: *Measuring active citizenship in Europe*, 2006, European Commission.
- HOSKINS, BRYONY – BARBER, CAROLYN: *Measuring Civic Competence in Europe*, 2008, European Commission.
- NÁRAI MÁRTA – REISINGER ADRIENN: *Társadalmi felelősségvállalás és részvétel*, 2016, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest.
- REISINGER, ADRIENN – KOVÁCS, NORBERT: *Active citizenship and civic competences – in a Hungarian urban centre in north-western Transdanubia*, 2018, megjelenés alatt.
- REISINGER ADRIENN – KOVÁCS NORBERT: Az aktív állampolgárok tevékenységi formái, in REISINGER ADRIENN – BUICS LÁSZLÓ (szerk.): *„Sport – Gazdaság –*

Turizmus”, Kautz Gyula Emlékkonferencia 2017. június 8. elektronikus formában megjelenő kötete, 2018, Széchenyi István Egyetem, Győr.

- REISINGER ADRIENN – NÁRAI MÁRTA: Az állampolgári aktivitás mérésének módjai, in *Civil Szemle*, 2017, megjelenés alatt.
- REISINGER ADRIENN: Az aktív állampolgárság – fogalmi rendszer és kutatási koncepció, in *Új Nemzeti Kiválóság Program 2016/17 Tanulmánykötet*, 2017, Széchenyi István Egyetem, Győr, 138–148. o.
- REISINGER, ADRIENN: What does an active citizen do and how does become active? Theoretical and empirical findings, in *Tér–Gazdaság–Ember*, 2017/4. szám, megjelenés alatt.